

ПИЛИПЕНКО Р. Є.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КУЛЬТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОСТАТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В НІМЕЦЬКОМОВНОМУ КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРИ

Статтю присвячено аналізу культурних трансформацій феномена Тараса Шевченка в німецькомовному комунікативному просторі. Продемонстровано низку історичних та культурних тлумачень його постаті. Образ Тараса Шевченка у сучасній культурології розцінено як ключ до успішного міжкультурного діалогу між носіями української ідентичності й представниками інших етносів.

Ключові слова: Тарас Шевченко, культурні трансформації, німецькомовний дискурс пам'яті, пам'ятне місце

Статья посвящена анализу культурных трансформаций феномена Тараса Шевченко в немецкоязычном коммуникативном пространстве. Проанализирован ряд исторических и культурных толкований его личности. Образ Тараса Шевченко в современной культурологии расценено как ключ к успешному межкультурному диалогу между носителями украинской идентичности и представителями других этносов.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, культурные трансформации, немецкоязычный дискурс памяти, памятное место

The article is dedicated to the phenomenon of cultural transformations Taras Shevchenko's in the German-speaking communicative space. It is demonstrated historical and cultural interpretations of his figure. The image of Taras Shevchenko in the modern cultural studies is regarded as the key to successful intercultural dialogue between the representatives of Ukrainian identity and members of other ethnic groups.

Keywords: Taras Shevchenko, cultural transformations, German discourse memory, memorial place

Мета статті – дослідити культурні трансформації постаті Тараса Шевченка в німецькомовному комунікативному просторі, його репрезентацію в культурологічних дослідженнях.

Наукова новизна статті полягає в систематизації знань про тенденції розвитку німецькомовної шевченкіани та з'ясуванні її ролі у формуванні німецькомовних поглядів на культурну ідентичність української нації.

Об'єктом статті є культурні трансформації постаті Тараса Шевченка, відбиті в культурологічних і міждисциплінарних дослідженнях.

Предметом статті є суспільні способи актуалізації цих культурних трансформацій.

Актуальність дослідження пов'язано з переосмисленням ролі Тараса Шевченка в міжкультурному діалозі між Україною та німецькомовними країнами. Вивчення способів репрезентації діалектної ідентичності мовців сприяє виявленню нових культурних змістів у художніх та культурологічних текстах. До новизни теми віднесено саму культурологічну перспективу вивчення різночитань ролі Тараса Шевченка в німецькомовному середовищі.

Таємниці народів і етносів цікавлять мислителів з давніх-давен. Ще в античності Платон, Аристотель і Августин прагнули пояснити феномен духу народів через їхніх видатних представників. Так, Августин Блаженний розглядав пам'ять про великих людей як «священний простір» Святого духу, завдяки якому християнин пізнає своє місце у світі [Августин, 1999].

З плином часу науковий інтерес до пізнання феноменології народних героїв то згасав, то відроджувався. Останніми десятиліттями дискурси пам'яті героїв і спогадів про них активно виявлено в різних школах літературознавства, філології, філософії, культурології та інших гуманітарних наук. Не є винятком німецькомовні дослідження різноманітних дискурсів пам'яті. Оригінальністю вирізняються розвідки про видатних осіб різних народів. Відповідні інтелектуальні дискурси сприяють новим способам осмислення минулого, сьогодення і майбутнього. Людство по-новому підходить до аналізу проблем національної ідентичності в контексті катаклізмів останніх століть. Так, відома німецька дослідниця А. Ассманн називає трагічній кінець життя великих людей однією з основних причин посилення національної самоідентифікації [Assmann, 2007]. Такі процеси особливо чітко виявляють друга половина ХХ та початок ХХІ століття, насамперед під оглядом осмислення національної ідентичності.

Феномен пам'яті про великих людей завжди актуалізувався, коли переписували історію. Образи героїв поставали в суспільних дискурсах, щоб оживити національну пам'ять. Однак спогади нерідко суперечать теперішнім уявленням, перешкоджаючи діалогу між минулим і майбутнім. Перешкодами, з погляду сучасної культурології, є меморіальні розриви в дискурсах пам'яті про великих людей, які відбивають певний ступінь міфологізації та ідеологізації історичних осіб у різноманітних культурних та комунікативних

системах. У центрі уваги досліджень – аналіз трансформацій, яких зазнають образи героїв певного соціуму, вивчення процесів міфологізації і деміфологізації видатних постатей.

Україна та її герої завжди привертала пильну увагу німецькомовних фахівців із найрізноманітніших галузей гуманітарного знання. Так, відомий німецький славіст проф. О. Вйоль зазначав, що Україна – це дивовижна країна, яка є ключем до пізнання східнослов'янського світу [Wöll 2010: 170]. Ставлення до України не раз визначало успіх або невдачу у відносинах між німецькомовними країнами і слов'янським Сходом. Проте оцінка цього чинника не завжди була на користь українського народу. Так, однією з причин падіння популярності героїв України у світі або їхньої демонізації була й залишається репрезентація цих осіб у російському контексті, куди відомі постаті українського народу не завжди вписувалися позитивно.

Утім, важливим чинником стратегічної організації відносин України з іншими державами та джерелом знань про слов'янський світ залишаються національні герої України. Найвідомішим із них, згідно зі звітом Українського Інституту політики та дослідницького Центру з питань Східної Європи Бременського університету, виданим 2010 року, є український поет Тарас Григорович Шевченко, чий позитивний образ посідає чільне місце серед найвизначніших політичних та історичних діячів України. З ним пов'язано згідно з названими дослідженнями, найменшу кількість негативних контекстів [Alwart, 2010: 7].

Такий високий результат свідчить насамперед про те, що постать Тараса Шевченка є джерелом знань про традиції українського народу. Так, на думку Ш. Требста, доки Україна має таких національних героїв, як Тарас Шевченко, вона, незважаючи на великий історичний потенціал нетолерантного ставлення до історичних подій, демонстрованого різними верствами населення, зберігатиме єдність [Troebst, 2013: 17]. І це за наявності низки інших історичних постатей, які належать до протилежних типів культурних спогадів, репрезентованих насамперед по осі «Захід–Схід». Тож об'єднувальною силою такої велетенської постаті, як Тарас Шевченко, є неоціненною для конструктивних політичних сил України.

Значення Тараса Шевченка для сучасного німецькомовного читача осмислюють із погляду гуманітарних наук, які опановують життя української нації в Україні та за її межами. Одним із пріоритетних напрямів цих досліджень є культурологічний, ґрунтований на понятті «місце пам'яті». Цей термін запроваджено французьким ученим П'єром Нора на початку 80-х років ХХ століття. Ідеться про єдність духовних і матеріальних цінностей, які належать до національної пам'яті і які відбито в національних символах та ритуалах. Поняття «місце пам'яті» охоплює пам'ятки культури та природи, ювілейні події, присвячені великим постатям, свята. Місця пам'яті уособлюють спогад про певну постать. Так, в Україні центральним місцем пам'яті про великого Кобзаря є Тарасова гора в Каневі, де відбуваються ювілейні події, присвячені роковинам дня народження або смерті поета. Й. Альварт кваліфікує це місце як «політизоване святилище», яке постало ще в Радянській Україні [Alwart, 2012: 94-101]. Відтоді воно виконувало функцію згуртування українців. Інценування, натхнені образом Тараса Шевченка, відбито в численних ритуалізованих формах державних та народних святкувань, в епохальних культурних проектах, зокрема в численних конкурсах читців, у виступах танцювальних та хорових колективів тощо.

Не менш цікавим це місце пам'яті є під оглядом регулювання українсько-російських відносин, адже розвиток цих взаємин виступає важливим фактором ідентифікації України та її громадян як у самій країні, так і за її межами. У німецькомовних культурологічних колах ще існує стереотипне сприйняття України не тільки як зони інтересів Росії, а і як частини метафізичної суті російської душі. З Україною завжди було пов'язано тугу Росії за втраченою величчю і надію на месіанський реванш, що знаходило відображення насамперед у художній літературі.

У Німеччині постать Тараса Шевченка завжди осмислювали у зв'язку із суспільно-політичними реакціями на постать великого Кобзаря в самій Україні. Так, поряд з образом духовного лідера української нації, який домінував і домінує в українознавчих студіях німецькомовних учених, філософського та літературно-критичного осмислення набуває також низка нетрадиційних тлумачень ролі Тараса Шевченка в українському культурному житті. У розвідках

більшості дослідників творчості поета Тарас Шевченко виступає своєрідним місцем пам'яті.

Суперечливі оцінки подій навколо пам'ятників Тарасові Шевченку нерідко використовують політичні сили і у XXI столітті. Так, коли Президент України В. Янукович приїздив до Канева, лідер опозиційних сил Ю. Тимошенко збирала своїх прихильників біля пам'ятника Тарасові Шевченку в Києві. Обидві акції закликали всі політичні сили України не розколювати державу на Схід і Захід. Можливо, варто згадати слова найбільш цитованого в німецькомовному середовищі сучасного українського письменника Юрія Андруховича, який закликає дати Тарасові Шевченку спокій «зі всіма його ідолами та патріотичною метушнею» [Andruchowytsh, 2003].

Постать Тараса Шевченка дотепер залишається місцем пам'яті в політичному дискурсі України. Так, однією із центральних подій, оголошених В. Януковичем, стала заява українського Президента про спільну з Президентом Росії В. Путіним підготовку до 200-річчя з дня народження Тараса Шевченка. Незважаючи на велику кількість меморіальних розривів у дискурсі пам'яті про Тараса Шевченка, український Кобзар для багатьох (навіть для представників непримиренних ідеологічних таборів) залишається месіанським шансом порятунку від суспільного хаосу. Проте цей символ у міжнародних дискурсах деколи може поставати в «незручному» контексті. Так, під час Помаранчевої революції (2004) російські мас-медіа приховували пропагандистську роль Тараса Шевченка, наприклад у візуалізації мітингів.

Для Росії Тарас Шевченко був та офіційно залишається зразком народного борця за свободу братніх народів, до яких традиційно зараховують росіян, білорусів та українців. Але використання образу Тараса Шевченка в контексті боротьби за українську самоідентифікацію поглиблювало меморіальні розриви, розмежовувало «своїх» і «чужих». Нерідко навіть позитивна для Росії (у культурно-історичному аспекті) діяльність Тараса Шевченка викликала сплески антишевченківських дискурсів у засобах масової інформації (на жаль, переважно російськомовних), які намагалися десакралізувати один із головних символів українського народу.

Конкуренція між Росією і Україною в боротьбі за «свій» образ Тараса Шевченка була наслідком відсутності загально визнаної ідентичності українців, тому цей образ легко ставав інструментом маніпуляції в російсько-українських відносинах. Одним із методологічних способів відродження образу Тараса Шевченка – примирителя, на наш погляд, може стати створення канону пам'яті українців, росіян та інших народів у дискурсі шевченкіани в таких різновидах:

- а) пам'яті літератури (її різних топосів «месіанства», «відплати», «ненависті», «суперництва», «ностальгії», «примирення» тощо);
- б) меморіальних жанрів (спогадів);
- в) театру пам'яті (інсценування спогадів у культурних і політичних дискурсах).

Ініціативи на взір запропонованих сприятимуть формуванню колективної культури спогадів про Тараса Шевченка, що стане передумовою конструктивного діалогу між українцями та представниками інших народів. Вивчення феномену меморіальних розривів та можливостей їхнього коригування (на матеріалі історіографічних, художніх і дискурсологічних джерел) має спрямуватися на відновлення історичної справедливості та гармонізацію міжнаціональних відносин. Фактор Тараса Шевченка має величезне суспільне значення й у справі духовного примирення всередині України.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Августин А.* Исповедь / Августин Аврелий. – Перевод: М.Е. Сергеевко. – СПб.: Азбука, 1999. – 391 с.
2. *Alwart J.M.* Umdeutung des «nationalen Heiligtums». Aktuelle erinnerungskulturelle Kontroversen um Taras Schewtschenko / Jenny Marietta Alwart // *Ukraine-Analysen.* – 2010. – № 81.– S. 2-7.
3. *Alwart J.* Mit Taras Ševčenko Staat machen. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik in der Ukraine vor und nach 1991 / Jenny Alwart. – Reihe: Visuelle Geschichtskultur 8. – Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 2012. – 217 S.
4. *Andruchowysch J.* Shevchenko is ok. In: Ders.: Das letzte Territorium / Juri Andruchowysch. Essays. Übersetzt von Alois Woldan. – Frankfurt am Main, 2003. – S. 97–114.
5. *Assmann A.* Geschichte im Gedächtnis: von der individuellen Erfahrung zur öffentlichen Inszenierung / Aleida Assmann. – München: Beck, 2007. – 219 S.
6. *Troebst S.* Erinnerungskultur – Kulturgeschichte – Geschichtregion Ostmitteleuropa in Europa / Stefan Troebst // Band 43 : Forschungen zur Geschichte und Kultur des Östlichen Mitteleuropa. – Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2013. – 440 S.
7. *Wöll A.* Kultur als Gegengift. Die kulturelle Spaltung der Ukraine zwischen Ost und West / Alexander Wöll // *Business Guide Deutschland – Ukraine 2011.* – Berlin: Media & Conferences Wegweiser 2010. – S. 170.